

RIEDL FRIGYES ARANY-TANULMÁNYÁNAK ESZMECSIRÁI.

Halála előtt néhány héttel, kis cédulán, ezt írta nekem Riedl Frigyes: «Küldöm Arany két kötetét jegyzeteimmel (kuriozum gyanánt)»... A két kötet: *Arany János összes költeményei*. Olcsó kiadás. Pest, 1872. Kiadja Ráth Mór. (Első kötet: *Kisebb költemények*. Harmadik kötet: *Az elveszett alkotmány, A nagyidai cigányok, Elegyes darabok*. — Nem tudom: a második kötet megvolt-e hátrahagyott könyvtárában?)

Mikor Riedl hozzáfogott Aranyról szóló tanulmányához, ezeket a köteteket használta. Úgy köttette be őket, hogy a könyvek levelei közé tiszta lapokat illesztetett. Azokra és a nyomtatott lapok széleire írta jegyzeteit, ceruzával meg tintával is. Néha csak sebtiben odavetett szókat; majd meg, hosszabb-rövidebb sorokban, alakuló vélemény-vázlatokat, amint azon melegben agyából kikerültek. Ezek a 'kuriozumok' érdekesen mutatják az Aranytanulmány fogadását, kifejlődését. Az eszmecsirák egy része nem is szökken szárba, vagy másképp bontakozott ki, új hajtásokat növelt. A kidolgozásban módosultak, itt-ott szelidültek a vázlatos vélemények. Ezért — tárgyukat és írójukat nézve — értékes irodalomtörténeti adalékoknak vélem őket.

Arany *életére* csak futó pillantást vet Riedl. A költeményekben megjelöli azokat a helyeket, melyek Aranyra (vagy Petőfire) vonatkoznak. A *Családi kör* olvasó fiúja, a *De gustibus* János deákja: «Arany». A *lantosban* a dálnak férfia', a *névnapi gondolatokban* 'korod büszkesége': «Petőfi». A *pusztai fűzben* Arany «önmagát érti, de objective van előadva». A *Mint egy alélt vándorban* e mondás: 'jártam a jelenben, éltem a jövőben' — «életére jellemző». A *Bolond Istókban* (I.) a költő apja 'lelkének borujáról' azt véli: «Öröksége?» (Mivel a költő lelkének alap-hangulata a mélabú.) A *Vojtina ars poeticájának* e sorához: 'Volt a hazának egy-két énekem stb.' odajegyzi: «Mind ebből látszik discretiója, sértékenysége, érzékenysége». S folytatólag ezekhez: 'Én már ezentúl illetén gyalog versen... csak úgy pálcán lovagolok; Nincs odafent, szárnyas lovon helyem' —: «Életrajzi detail... Csak pálcán lovagolt, de aztán a muzsák még egyszer — mint Wielandnak — felnyergelték a Pegázust zum Ritt ins alte romantische Land». (Ezzel a *Toldi szerelme* költőjére gondol.)

Arany *egyéniségének* két jellemző vonása van: józan értelmesség érzékenységgel párosulva. (*Tanulmány*. IV. kiadás, 31. l. A többi hivatkozásom is mind erre vonatkozik.) Ezt észleli Riedl a *Visszatekintésben*, mely «érzékeny, félnék, ábrándos, ideges ember hitvallása. Nem fog ki a realitás-on, oly finom és complicált a lelki processus, mely a tettet megelőzi, hogy mindig elszalasztja az alkalmas percet. A contemplatív természet tragikuma»... A *Télben* — «mindjárt ezen első költemény a desillusio hangja». A *gyermek és szívárvány* végére csak ily töredékesen veti oda: «Az idealismus és józanság, tudomány-Költészet és tudomány». A *Kertben*: «Ez a hideg ész observatiója... A prózáig kiábrándul... Résztét küzdelme. A fák *sebeiről* szól s hideg, közönyös akar lenni». A *Vígasztalóban* «sensibilitását» látja. A költemény végén az évszámhoz odajegyzi: «1853 az erős vágyódás és a resignatio éve». (Akkor írta Arany Nagy-kőrösről Tompának: «Ez a harmadfél esztendő ölte meg az én kedélyemet». Szabadulni óhajtott a terhes tanári pályától.) A *hajótörött* — «a remény

Illuziója». A *Balzsamcsepp* 2. versszakához (Az öröm is fáj neked') odairja: «Idézni!» — Tanulmányában (34. l.) idézi is az egész versszakot, mint a költő lelkének, a 'túlélző fájvirág'-nak jellemzését. A *Széchenyi emlékezetében* aláhúzza ezt, a költőre jellemző sort: 'A fájdalom vigasztal'... Az *Enyhülést* — «actio és reactio. Az örömet nem énekl meg, legfeljebb az enyhülést». Az *Itthon* — «egyellen költemény, mely bizalmat fejez ki». A *Czakó sirján* végére ezt írja: «Az első három költemény keserű hangja». (A másik kettő: *Télben*, *A varró leányok*). Ezért jegyzi az *Ősz végén* utolsó sorához, mintegy összefoglaló véleményképen: «Ar. lyrája egy fő jelleme keserű hangja».

Arany *világnézete* e négy eszmény köré jegecesedett ki: Isten, család, haza, költészet (IV. 45. l.).

«Vallásos vigasz» van a *Fiamnak* c. költeményben. Az *első lopásban* s — «ez [az istenfélelem] motiválja későbbi javulását» Imre gazdának. A *Dante* c. költeményben rejlő mély vallásosságra csak céloz; egyébként ezt mondja róla: «E költemény nehézsége e kifejezésben: földi álom — rejlik. Földi álom = a költő képzelete, e világ = a szellemvilág». (Mikor tanulmányát írta Riedl, 1887-ben, talán még nem ismerte Aranyt világnézetét vallásosságát annyira kifejező *Honnan és hová?* c. költeményét, mely ugyanaz évben a Hátrahagyott versek *Őszikei* között jelent meg... A IV. kiadás se szól róla.) Az *Évek, ti még jövendő évek* — Arany «fatalismását» fejezik ki. Életfölfogására jellemzőnek tartja a *Bolond I.* (I. 4) e mondatát: «Az élet — kevés öröm, vegyítve sok bánattal», s hozzá jegyzi: «Lásd az *Elveszett alk.* mottóját!» (A mottó Byronból való angol idézet; értelme ez: Oh világ! valóban szomorú egy komédia vagy te.) A *Bolond I.* (I) 1—3. versszakára megjegyzi: «Helyes fogalma a humorról»; továbbá a 15. szakhoz: «Hirtelen átesapás a komolyból a tréfába. A versmérték monotoniját áttöri, s a verssorok lelkiállapotának felelnek meg. Kalandoz, szeszélye vezeti»... A *Háziúrság* — «humoros; az enyelgés mögött komoly érzés s gondolat». Az *Érzékeny bucsú* — «tréfálás a szegénységgel, mint a Háziúrságban. A motívum valószínűleg Bérangertől»... A *Szüleszter éjen, s a Csendes dalok* (III.) «keserű ironia». A *Népdalok* («Sirva jő a magyar nóta világra») példák a Galgenhumorra». A *dalok bája* — «két-ségbeesés. Arany poetikus korban élt». Az *elveszett alk.* (VI.) e helyéhez: az örök feledékenység ürébe hull az ő könyve is, — ezt jegyzi: «A költők különben halhatatlanságukat szokták jósolni. Itt az ellenkezője van».

A csatádi költemények közül ezekhez: *Oh ne nézz rám*, — *Csendes dalok*, — oda jegyzi: «Csak két költemény nejehez». (A Hátrahagyott versek közt a *Nőmhöz* címűt talán nem ismerte.)

Arany hazafias költészete főképp 49 után szólalt meg. A *Nemzetör-dal* «egyetlen voltaképeni forradalmi dala, s az is szelíd. Ellentét Petőfihez. Annál több része van a katastropha után a fájdalomban». A *rabellekekben* «a forradalmat mint szemlélő nézi. Inkább reflectál, mint izgat». *Losonczi Istvánban* is «másképp látja a forradalmat, mint Petőfi: mint megfigyelő. A lelkesedés mellett ott látja a vonakodást». *Furkó Tamás*: «A forradalom felfogása Aranynál és Petőfinél. Ar. nagy józanságánál fogva látja tévedéseit is. V. ö. Losonczi és Nagyidai cigányok». A *Vágtat a ló* — «allegoria Magyarországra... Ez az idő (50—60) egyáltalán az allegória időszaka, mint 40—48 a vezéreikké. A szabad nézet álarcot ölt s mint titkos

vonatkozású allegoria lép fel». A költemény e sorához: «*Fézn* nekünk a bőröd ára!» — oda jegyzi: «Nagy osztrák kölcsön 52-ben?»... A *Késő ős* rejtett célzatait pontonként így magyarázza: A keltezés (okt. 20. 1860): «E napon jelent meg az októberi diploma». 2. versszak: «Az elszáradt bokor mintegy váza a nyári lombzatnak». 4. v. «Meddő, mert nem lesz gyümölcs belőle». 5. v. «Minél több új hajtás van, annál több fog elfagyni». 7. v. «Itt fordul a költemény. Az erők is, amelyek a magyar népben megvannak, most csak pihennek, mint a természet télen (nem haltak ki)». 9. v. «S ha jó őszi napsugár, mely bimbókat csal ki és ha ezek aztán elfagynak rövid őszi virágzás után: a természet ős ereje nem gyengül. Így van ez a magyar néppel is. Annak az ereje is megmarad minden külső látszat ellenére is, annak is biztosan eljön a nyara».

Érdekesen veti egybe Arany meg Petőfi egyéniségét azonos tárgyú költői alkotásaikban. Arany: *A rab gólya*, Petőfi: *A gólya*. «Pe őfi élénk genreképet ad: Arany fájdalmas elegiát. Arany objectivebb, mintegy a gólya eposzát írja le, — Petőfi mindig belevegyíti egyéniségét. Arany stilszerűbb, Petőfi tarkaságai elevenebbek. Petőfi pajtását üdvözli; Arany rendkívüli delicatessal, mint epikus, beleéli magát a gólya lelkébe». Arany költeménye «allegorikus: fájdalmas resignatio, vágy jobb haza után». (De a rab madár nem maga a költő, — mint sokan hiszik —, hanem a haza. «Allegoria az 1848 előtti szabadelvű küzdelmek sikertelen voltára, szemben a reactióval», ezek Arany szavai. L. bővebben: Voinovich Géza: *Arany János életrajza*. 172. l. s 40—43. jegyzetek)... Arany: *Ősszel*; Petőfi: *Homér és Oszian*. «Petőfinél az összehasonlítás nincs motiválva; Arany hangulata és habozása által (mit olvasson) teszi érthetővé. Mindkettő aztán az éghajlati jelenségeket tárgyalja. Pet. mint lyrikus, a homeri szerelmet, Arany, mint epikus, a homeri heroikus társadalmi életet emeli ki... Különbség: 1) Aranynál a párhuzam subjective motiválva van, 2) Ar.-nál több a hangulat, 3) van erős tendencia (Petőfinél inkább lelkesedés). Ar. sokkal művészebb.» (V. ö. Voinovich id. munkájával 173. l.)... Arany: *Az ó torony*; Petőfi: *A csonka torony*. «Arany Petőfi után indult, ámbár a hasonlóságot már a tárgy is megmagyarázza. Mind a kettő leírja a toronyt, vagy legalább pár vonást ad s aztán a multba tekint. Csakhogy Pet. szabadságharcot lát a multban (mi megfelel demokratikus irányának), Ar. pedig 1849-re gondolva, sikertelen harcot. Mind a kettő saját lelkét olvasta ki a toronyból... Ar[nál] több a praecis detail. Több elem Petőfitől. A számok Pet. költeményének soraira utalnak.» (T. i. számokkal jelölte meg a hasonló elemeket. Ilyenek: P: «A zászló játszott a viaskodó szelekkel;» A: «A gyom — hajba kap a szél-veszes idővel». P: «A menydörgés;» A: «A menydörgős menykő;» P: «A torony áll még egyes egyedül; Idétlen rom»... Ar: «A torony — áll, mint valami Bábel»...)

Más egybevetések és összefoglaló vélemények. *Az elveszett alkotmány*: «Sajátságai: 1) Nagy szókinsz, 2) Népies szólások, 3) Az ironikus pathoszon áttör a nemes pathosz. Pld. 9. (A példa ez: «Bár az olajmécseben maga Isten napja fürödnék: Annak sűgárit sem verné vissza ez a' szem». I. é. Ezt jegyzi melléje: «Szép hasonlat a komikum és pathosz közt»), 4) Szójátékok. Ki sokat foglalkozik a szavakkal, 5) Próza, nagyon

világos, gyakran versbe szedett próza (III. é.), 6) Nincs cselekvénye (világos meséje), 7) Istenek lelketlen machinák, 8) Komikuma abban áll, hogy a nagy eposzok apparatusát kisszerű tárgyra alkalmazza, 9) A hang a Vörösmartyé; a modor Csokonaitól való, 10) Már van bizonyos önálló szókézlete (még kicsiny), 11) Melancholikus háttere a satirának. Hogy is ne? Ha annyi a fonákság és visszaélés, 12) Korkép: Védegyelet, Priesnitz, Széchenyi Hitele, 13) Nincsenek valóságos jellemek... Egyes lapszéli jegyzetek még: Az I. é. e sorához: 'Túl a mécesen — túl e világon' — «Othello» (Othellónak e szavaira gondol: «Kioltom e világot [a méceset]; azután kioltom e világot [Desdemona életét]. Hábor és Armida perlekedése (I): «Mind el van nyújtva». Rák Bende és társai a viharban (I): «HiJeg, erőszakolt». Bende életének elbeszélését Aeneaséval veti össze, s idézi: «Infandum, regina stb.» Az alvilág egy része (V) «Dante utánezat»... *Bolond Istók*: «A mese gyenge. Nem volt mintája valami mondában. Miért hal meg az öreg a kezdeten? [A csösz öreg feleségét gondolja]. A vidéki élet erkölcsi trivialitásának rajza. Arany érzéke a durvaság iránt. Virtuóz játék rímekkel, tréfás enyelgésekkel, melancholikus eszmékkel... Minő társaságba vezet bennünket Arany! Vásott, tolvaj cigányok; a csösz kétséges hajadon leánya; — a csösz, ki csak megszokásból sajnálja a feleségét; a pálinkás Pityeri Erzsók, ki árokba felejtí a rábízott csecsemőt; a mester, ki ingyen nem temet tisztességesen és a temetésen megveri az énekes legényeket; István mester, kinek a lopástól elmenne a kedve, ha nem volna rászülette — mindezek Ar. keserű hangulatának (a forradalom után) kifejezői... Szeszélyes időjárása: napfényes vidék; egyszerre összegyűlnek a humor felhői, az élc villáma pattan, aztán mindjárt kisüt ismét a nap, Aminő a hangulata, olyanok az emberek. Semmi kímélet... A hang: a gúny, az élc, a tréfa, a philosophia, a humor, a költészet és ironikus próza vegyülete — Byroni... Az egész alapja már humoros: saját magát nevet, mert ő Bolond Istók (Molière, Chamisso)». A vihar leírása (21. v.) «Petőfies». A Halál megjelenése (46. v.): «Ez a megjelenés hideg machinéria». (Ezt mondta fentebb *Az elveszett a. isteneiről* is)... Az I. énekben levő Tiszavidék leírásához (100—105. v.) egész kis helyszínrajzot vázol. Északról délre meghúzza a Tisza folyását. Jobbpartján, középtájon «Domb», oldalán «Sátor». Tőle észak felé «Út» vezet a «Kis falu»-hoz; alatta ez a jelzés: «Árnyék», «Rónaság. Sárga». A folyó mindkét partja mentén imitt-amott «Füz»[fa]. A jobbpart déli részén «Sásas», mellette a folyó sekély vizében «Csorda». A balparton fent «Torony», lentebb «Csekély dombok». A csordával szemben «Halászs», lent «Gém»[es kút]. A Tisza vizén jobbról «Ezüst» [szín], balról «Homály». Zárójelben: «Ehhez járul még az égitünetmények leírása». A rajz alatt ezek a jegyzetek: «Időbeli elemek: A nap hanyatlík. A halász halat fog. A távol perspectivája. A költő nem a halász mellett, hanem a túlparton áll. A nap leáldozik, sugarai ingadoznak, — eltűnik. Homály terjed. Varjuk elrebbenek. Betyár eltűnik. Pásztortűz kigyúl»... «A Tisza ezen leírása összehasonlítható Petőfivel»... Az Elegyes darabokban levő *Tűjkép* («Fűzes Tiszaparttól Biharig egy róna»...): «Arany leíró eljárása: égitestből kiindulva, annak (sugárzási) terét követve, írja le a tájat. V. ö. Petőfi leírását a délibábról. P.-nek *lyrikus*, Ar.-nak *epikus* a phantasiája, azaz plastikus, detailszerű. P.-nél a kép a hangulat és éln-

kítés kedvéért van, Ar.-nál önmagáért. Ar. fő jellemvonása az, hogy mindenben epikus»... «Déliab. V. ö. III. 436.» (Ezzel a *Vojtina ars poetica*-jában levő délibábra hivatkozik, ahol ezt jegyzi meg: «V. ö. Petőfivel. Aranyban mindig több van a valóságból»)... *Vojtina ars poetica*-ja: «Poesie ist erbhöhtes Leben (Grillparzer). Ezt fejezi ki Arany. Horatius és Boileau is írtak tankölteményt a költészetről, csakhogy Ar. a költészet legmélyébe, a fő problémába mélyed: mi az idealisatio? Felelete: a költészet a valónak válogatott és fokozódott vonásokból álló mása. A költ. jellemzőbb és szebb a valónál. Erre Ar. két példát hoz fel: a malacvisítás nem volt elég jellemző; a habon úszó kép a *szépnek* példája. Ez a kettő adja az idealisatiót. A költészet «hütlén hűség»... «Fontos conceptiójára nézve a költészetről: a költészet léghajójába ballastot kell tenni, különben a végtelenbe vész»... *A sárkány* «a dagályosság, a végtelenbe merülés és a prózai ész allegóriája. V. ö. I. 396.» (A Mirza Saffiból való fordításra hivatkozik: «Hol a költő a végtelenbe vész stb»...). Még az *Ariostoból* (*Orlando furioso*) való fordítási kísérlethez is van jegyzete — az eredetiről: «Compositiója regényesen töredezett, ide-oda szökö. Emberei mind izgatottak, vérmesek»... *A Rózsa és Ibolyában* az ablak-jelenet (II.): Shakespeare hatása» (*Romeo és Julia* erkély-jelenetére céloz)... *A Both bajnok özvegyében* e sorhoz: «Követ onnan hírt nem hozhat' — odairja: «Hamlet». (*Hamlet* monológiájának e sorára gondol: «a nem ismert tartomány, melyből nem tért meg utazó»)... *A hegedű*: «V. ö. Das Hufeisen Goethetől»... *Az örök zsidó*: «E költeményt tán Béranger inspirálta; a refraines szerkezet eszméje bizonyára B.-től való. 'Toujours, toujours, toujours' — Aranynál: 'Tovább! Tovább!' A fő eszme azonban egészen más: Béranger a humanitás megsértését, Ar. saját sorsát allegorizálja. Arany fölülmulja itt B.-t; a nyughatatlanság az üldözött felelme kifejezése közvetlenebb, mint az okoskodó Bérangernél.» (Ar.: 'Vész és vihar hajt engemet', — B.: 'un tourbillon toujours emporté'; Ar.: 'Tovább! Tovább!' — B.: 'Mais le tourbillon me dit: Passe! Passe!')... *A rodostói temető* víziós jelenetéhez (Rákóczi és társai szellemestüknek légi utazása) ezt jegyzi: «Huncsata a levegőben» (Kaulbach rajzára, a Hunenschlachtra gondol. Azt a képet b. Eötvös József küldte meg Aranynak). Egy-egy költemény indítékát is kimutatja. *Mátyás dalünnepe*: «Alkalmat erre az eposztöredékre Ferenc József budapesti bevonulása adott 1855-ben (?) Lásd előszó. (Arany az Elegyes darabok előszavában ennyit mond: «Bizonyos efféle látványosság által gerjesztve» képzelte el.) A megkérdőjelezett dátumot Riedl, a tanulmányában, megerősíti (111. l.): «A költemény 1855-ben készült. Arany ez évben, pünkösdkor látta a bevonulást»... *A vén gulyás*: «Ez a Farkas Elek gulyása volt, több mint száz éves ember, de akkor még egész jó erőben. Szilágyi Sándor: Fővárosi Lapok. 249. l. 1852»... *A tetétleni halmon*: A halomról szintén idéz Szilágyi cikkéből. «Azt énekelte meg Ar. egy kedélyes lakoma alkalmával, melyet Tanárky adott»... *Keveháza*: «Keveházában is megvan, ami Toldiban és B. H.-ban, hogy a költő a hagyomány zilált szárait felemeli s szövetében fölhasználja, mindent motiválva». A költeményben aláhúzza s számokkal jelöli meg ezeket: Turul, Százhalom, Potenciána, Kelen táján, Tárnokvölgy, vészbanják, Hadur s Manó, tálto, Húnbérc stb.

Arany népiessége. A *Losonczy Istvánról* ez a véleménye: «Népies hangja nem oly szerencsés, mint a Toldié; Ar. a népies kedvéért megszorítja a phantasiáját. Ar.-nál népies: 1) nyelv, 2) felfogás (naiv, egyszerű), 3) motívumok, 4) compositio». *Az Alföld népéhez*: «Egyetlen költeménye a pusztláról». (Mint önálló, igen; de ott van a *Bol. I.*-ban levő Tiszavidék, s az Elegyes darabok közt a *Tájkép*, mikről fentebb volt szó). «Nem sikerült realizmusa miatt. A néphez leereszkedik, nem emeli, mint Toldiban»... Más költeményekben a magyar és népies elemeket így szemeli ki: *Árkádia-féle*: «Ironikus jellemzése a magyar embernek. 1) Elpöröli vagyonát, 2) letterő hiánya; nyilna csak tér, azt várja, ahelyett, hogy maga hozzá látna, 3) tétlenség; a jövőt ma eszi meg, 4) politikai szerepre vágyódik (összeesküszik), 5) naptárt vesz, mást nem, 6) függelenségre vágyódik». *Magyar Misi*: «A magyar faj képviselője: 1) nem állandó szerepmében, 2) nem sentimentális, 3) uraskodó, 4) bőkezű, 5) apprehensiv, 6) sokat ad becsületére, 7) erőszakoskodó, 8) őszinte, bieder, 9) engedékeny, 10) eszes, 11) tanulatlan, 12) indolens, 13) serény, 14) hanyag, 15) békeszerető, 16) bátor, 17) ünhi»... Az ál-népiességre s a Petőfi-utánzásra céloz Riedl, mikor *Az Alföld népéhez* c. költemény mellé ezt jegyzi Aranyról: «Lisznyayra saját hibái miatt haragudott». (Bizonyára arra gondolt, amit szintén e költeményről mondott: «A néphez leereszkedik, nem emeli, mint Toldiban»...) *Az Év kezdetén* ismeretlen poétájának külsejéhez (fésületlen a haja stb.) oda jegyzi: «Haragja a boheme ellen»... *A Poetai recepthez*: «Petőfieskedés ellen. V. ö. Próza munkák». (Az *Irányok* c. tanulmányra hivatkozik, melyben Arany ezeket mondja: ‚Minél több csengő-bongó dal-elem, minél több ‚csillag‘, ‚harmat‘, ‚rózsa‘, ‚napsugár‘, ‚hullám‘ és ‚villám‘ stb. ingredientia van benne, annál költőibb lesz [a vers]‘... Az idézett szók mind benne vannak a *Poetai receptben*). *Bolond I.* (I. 48. ‚költőncz had‘): «Polemia a Petőfieskedők ellen». *A Vojtina levele öccséhez* (II.) e sorához: ‚Gazt ápolni hűn — hazafias tett; gyomlálni bűn — ez a megjegyzése: «Az 50-es évek par excellence kritikátlanok»... *Az új magyar költő*: «Arany józanságát mutatja, hogy parodiát írt. Talentuma küzd a józansággal»... Szokatlan hangot, modort talál *A rodostói temetőben*. Az első versszakra megjegyzi: «Tán a legnagyobb pathosz, amely Aranynál előfordul». Továbbá: «Ez mind elűt Arany rendez modorától és talentumától: nagyhangú, pathetikus, felfűtt»... «Sok a personificatio». A 2. rész: «Ez egy versszakban 8 personificatio». 4. rész: «Merész auxesisekbe vész. Tán Victor Hugo befolyása»... Hasonló a véleménye a *Katalinról*: «Van benne valamiféle frenetikus, ami túlhajtásokban nyilvánul. Hibái: 1) Psych. túlzás, 2) gyenge jellemzés, 3) keresett nyelv, 4) szónoki pathosz, 5) képek halmozása (Byron?) 6) sok personificatio»... Külön megjegyzések (2. rész): «A képek kitünő példák arra 1) mennyire megeleveníti Ar. a természetet, 2) a képek egyezése a költemény tárgyával és hangulatával (Extasis, kegyetlen büszkeség)»... «Ijesztő hatás előkészítése a képek által». A 11. rész (a szökevények menekülése): «a legkitünőbbek közül való, amit Arany írt. V. ö. Mazzeppa» (Byron költeménye)... *A Ráchel siralma*: «Fájdalomból resignatióba s prófétai ihletbe [csap]. A magas pathosz egy (Aranynál ritka) példája». A 4. versszak «szónokias»... *Ráchel*: «A passivum itt mintegy ünnepi szint ad» (hallatott', jósoltatott'). *Széchenyi emlékezete*: «Rhetorikus fejtegetés a költői stylus

minden alakzatával». A *dalok bűjében*: «A múzsa fel-felszólításában van bizonyos dialektika, melyet Ar. személyei különben is szeretnek. Ez a magyar nép *okoskodó* természetére vall». A *Jóka ördögében* (V.) a király levelében — «a magyar paraszt körülményessége» van.

Kiemeli Riedl Arany megfigyeléseinek biztosságát, szabatoságát, s részlet-érzékét a leírásokban. A *Családi kör* egyes versszakaihoz ezeket írja: «1) Külső, 2) Udvar, 3) Ajtó. A tüzlény mintegy átmenet, 4) Belső». Lapszéli jegyzetek: «Tökéletes kép. Először a közvetlen környezet, azután az udvart rajzolja s úgy megy át a ház belsejébe. Nem úgy adja elő, amint a tárgyak vannak, hanem *amint este látszanak*... Plastikára föltülmulthatatlan. Ép az a vonás, mely az illető dolgot vagy situációt élénk állítja.» (6. v.). «Itt már időbeli az előadás. De előbb is mintegy valami ideális megfigyelő szempontjából vannak a dolgok feltüntetve». *Az elhagyott lak*: «Ez a leírás is időbeli elemekkel van élénkítve: idegen bekiált, vidor ösvény nem szalad elébe, kerülök; hangok — mind időbeli jelenségek». *Az elveszett alkotmányban* (V.) a pokol, Cerberus, leírása: «ebből is látni, mily praecisióval lát Arany mindent». Ellenben az Ármida szolgálataiban levő állatokról (IV., V.) megjegyzi: «Itt még csak az állatok *külsejét* jellemzi». Az Idő malma leírása (VI.): «Itt is feltűnő a praecisio; allegoriát ír, de a malom mindér részét látja. Különben az allegoriában a malom olyan általános, inkább csak fogalom; itt a malom minden alkatrésze lerajzolódik». A *Télben* — «ideális vágy képe és mégis mily praecisio és realismus! A vonások összevéve határozott képet adnak». A «detaillok»-at mindenütt megjelöli. *Hajnali kürt*: «A hangok nuancirozására nagy skálája van. V. ö. Hatvani, vagy a vihar leírásában, M. V.» (Murányi *Venust* jelez Murány *ostroma* helyett). A *laczkonyhában* két helyen is, valamint *A magyar táncban* kiemeli a «zene leírását». A *Szent László fűvében* (a nép megdöbbenésének külső jelei): «Tendentia érzelmeket physiologiai hatásukban rajzolni». Efféléket jelöl meg az *Álom — való*, *a magyar tánc*, *a Családi kör*, *a Rachel* c. költeményekben is. A *Katalinban* az üldöző apának a menekülő leány képzetében el-elváltozó képei — «psych. jelenségek rajza, melyek pathologikus színezetűek». *Az első lopásban* «gyakori a lelki tépelődés rajza» — külső jelekben. *Ágnes asszony* magaviseletében (a börtönben s a törvény előtt) «az örültség psychológiáját» emeli ki. «Ezen példán az örülés psychológiáját feltüntetni» szándékozik. (Tanulmányában idézi is a 6., 7., 9. versszakokat. 167. l.) «A balladában is ráér ilyen praecis detailokra», minők az öltöztét rendbehozó Ágnes rajzában vannak. *Az első lopás*: «Többször írja le a börtön belsejét: Toldi szerelme, Ágnes asszony, Katalin, Murány hölgye» (így!)

A balladákról ezek a töredékes megjegyzései: *A varró leányok* — «már balladaszerű. *Szőke Panni*: «Itt is megszólal a balladai hang. A sujet kényes volta miatt csak sejtetve tárgyalja». *V. László*: «Rozgonyi történetét jobb lett volna kihagyni». (Tanulmányában ezt így fejt ki: «Szerkezete kettős, párvonalas, — a második az összeesküvést mondja el. E kettős cselekvény azonban sok is a balladának; az olvasó nehezen tájékozódik».) *Szondi két apródja*: «Ugyanaz a tárgya, mint a Walesi bárdoknak. Kettős szerkezet, mint V. László». Goethe *Balladája* fordításáról ezt mondja: «Aranyt e balladához a mysteriosus modor és a népies tárgy vonzza.

A fordítás igen hü, szerencsés változásokkal». Kifogásai is vannak: 'Tova fárad' — e szó henye. 'Hogy visszatekinteni sem mer' — 'henye sor». Ellenben: 'Míg vad dühe feltöri kérgét' — 'igen szép változás» (Bis endlich sein Schweigen zerreiſset). «Természet belevonása az emberi életébe», «természet paralellismusa» található a *Katalinban*, *A gyermek és szivárványban*, *A dajka sírján*, *A lejtőn*, *V. László* címűekben stb. «Mythologiai phantasia» nyilvánul a *Jóka örötgének* e képében: 'Már a tüzes nap az utólját futja, — maga, lova fáradt'; s a *Rózsa és Ibolyában*: 'Az este jött, — mert az éj kergette'. (Ehhez hasonló *Toldiban*: 'A hajnal a homályt elverte'; s a *János vitéz* e sorára emlékezünk: 'A nap fölkelte s a holdat elküldte'. Mondja is Riedl a tanulmányában: «a mythologiai képzelet Aranyban Petőfi hatása alatt — öregedett.» 102. l.) «Myth. phantasia parodiája» *A nagyidai cigányokban*: 'Most az Éj fölvette tolvaj köpenyegét, Eltakarván azzal pitykés öttözetét'. (Ennek a fonák képnek a színe megvan a *Toldiban* (XI. l.): «Fölvevé a hajnal piros köpenyegét, S eltakarta vele az égboltnak felét'...) A *Kertben* — «a képes kifejezések stylszerűségét» mutatja; «mind a kertészetből való». A *Tájképben* a 'holos juhász' — «Homeri epitheton»... De «complicált hasonlat; inkább az észnek, mint a phantasiának való» — az *Évek, ti még jövendő években a kamatról* és a *tökéről* szóló... «Nem empirikus hasonlat», «exotikus hasonlat» van a *Ráchelben* (Mint *vészmadár* elem-csatában, Merült el tenger bánatában), s a *Bolond I.*-ban (Mint *vészföcske* hullám-csatában, Magasra, mélyre száll önviharában'. I. 37. A két kép teljesen egyező); a *Hiú sóvárgásban* is (Vagyok *pellikánja* kiellen mezőnek'). «Rosz kép» — szerinte — *A rodostói temetőben* ez: 'Nincs többé bilinesen a szabadság nyelve'. (Pedig hiszen volt valamikor olyan büntetés, hogy — lakatot tettek a szájra. Ma is használt fenyegetés: «Mingyárt lakatot teszek a szádra!») «Képtelen kép»-nek tartja ugyanabban a költeményben (5. rész) ezt: 'Ők mibennünk élnek'... stb.¹ «Keresettek» az ilyenek: 'előcsatárja a veszélynek', 'ezüst eresz' (= az őz bajusz; «precieux»-nek mondja. *Katalin*); 'csősze indulatának', 'a lét indóháza' (*Bolond I.*); 'a jóléti bélyeg' — «próza» (*A tetétleni halmon*). *A gyermek és szivárványban* ezt: 'A szivárvány int feléje' — megkérdőjelezi: «Éjjel?» (Csakugyan: 'feketén leskelődik már felé az éjszaka»). Ugyanabban erre: 'Oh ne hagyj el stb.' — megjegyzi: «Ez a sentimentalismus nem természetes». Hasonlókép *A fülemilében* (semmi kétség stb.): «Ionikus hang nem ilik ide». Megkérdőjelezi *Az elhagyott lak* e kifejezését: 'Harangoz a szélben a vödör' (Pedig a gémeskut vödre szokott úgy himbálózni, mint a harang. V. ö. 'Nagy kolonc *köszöntget* a kút méla gémén'. *Toldi* II.). A *Keveházában* meg ezt: 'Hajlik a part, miként a jég'. (Talán nem látta: hogyan szoktak a gyerekek az olvadozó, *hajló jégen* himbálózni, «hajókázni»?)

Arany nyelvére, stílusára még ezek a megjegyzései: Az *áll* szót több helyütt aláhuzogatja s melléje jegyzi: «Nyelvgazdagság», «Az *áll* hánýfélé

¹ Valahogy ezt is ki lehet magyarázni. Rákóczi és társainak szellemei mondják a hős apák derék maradékairól: 'A szabad lég könnyű [szellem] testünket fölissza, s akkor ők — mibennünk [vagyis a mi szellem-testünket fölívó légben] élnek'...

értelemben». (Könyvének függelékében huszonnégy-féle változatot állít össze... Én száznál többet közöltem a Magyar Nyelv-ben). Megkérdőjelezi ezeket a kifejezéseket: „meglopni akarja” (*Télben*), „Kire gondolni sem szorult *magadra*” (*Czakó sárján*), — s könyvében (328. l.) «mesterkélteknek», «nem magyarosoknak» tartja őket. «A nyelvújítás szoképzéseivel mértékkel él Arany» (tettdús). A sok ritkított szót, mint nyomdai és helyesírási sajátosságot, többször megjelöli, különösen *A nagyidai cigányokban*... Arany prózai stílusára nézve az *Elegyes darabok* előszavának 22. sorával kezdődő mondatához ezt jegyzi: «E mondat mutatja Ar. stílusbeli gazdagságát, változatosságát, festőiségét; mint körmondat mintaszzerű *De mozgalom* nincs prózájában». Ezt könyvében így módosítja: «Stílusában van valami rejtett hiány — verve hiány; van benne valami jegyzői, valami méltóságos, de feszes, körmönfont terjengősség» stb. (293., 295., 299. l.)

Végül nekem van egy megjegyzésem Riedl nyelvére. Amint a fentiekben látni: ezek az eszmecsírák, első fogalmazásukban, nem egyszer *idegen* szótestet öltöttek; de később, a gondos fogalmazásban, *megmagyarosodva* átalakultak.

*

Függelékül talán nem fölösleges megjelölni azokat a feltűnő tollcsuszamlásokat és sajtóhibákat, melyek az *Arany János*ról szóló tanulmány *negyedik*, részben átdolgozott kiadásában is benne maradtak, s zavart okozhatnak. Lap- és sorszám szerint a következők:

11. lap (jegyzet)	4. sor: A <i>fehér</i> cipó	<i>vándor</i> cipó	— helyett.
14. «	23. «: <i>Szalontára</i>	<i>Szatmár</i> ra	«
28. «	5. «: <i>menyegzőjét</i>	<i>eljegyzését</i>	«
199. «	3. «: <i>Egri leányok</i>	<i>Az egri leány</i>	«
216. «	14. «: <i>Szél Piroskának</i>	<i>Szél Kálmánnénak</i>	«
220. «	21. «: <i>ebédnél</i>	<i>varosánál</i>	«
226. « (jegyzet)	3. «: <i>selejtesebb</i>	<i>sekélyebb</i>	«
229. «	16. «: <i>osztani</i>	<i>ontani</i>	«
231. «	25. «: <i>szokásokat</i>	<i>szólásokat</i>	«
256. «	24. «: <i>lakott csűr</i>	<i>rakott csűr</i>	«
A 291. «	7. és 12. sorai tördelési hibából csonkák, érthetetlenek.		

TRENCSÉNYI KÁROLY.

KORTÖRTÉNETI ÉRDEKESÉGŰ LEVELEK AZ ÖTVENES ÉVEKBŐL.

Az alábbi két levelet Dr. Bánóczy Gyula barátom bocsátotta családi levelesládájából rendelkezésemre. Mindkettő közvetlen képe az 1859. év hangulatának; az első ezenkívül színészettörténeti adalék is, a másodikban irodalmunk történetéhez vannak új vonások. Mindkettőt Lacza Ferenc pesti jogász (később győri ügyvéd) írta József bátyjához, aki akkor pécsi urbairális bíró volt.

1.

Pest, 1859 február 26án.

Kedves Jóska bátyám!

Küldeményedet megkaptam, ezerszeresen köszönöm jóságodat. A meghagyásoknak eleget tettem, amennyire lehetett, t. i. az előfizetéseket telje-